

mana gleda različito. S obzirom na izrazita neslaganja hrvatskih i srpskih znanstvenika u gotovo svim pitanjima koja su bila teme na skupu u Freisingu, teško je očekivati da bi se u doglednom vremenu mogla naći zajednička rješenja problema zbog kojih je bio organiziran skup u Freisingu 1995. godine.

Zlatko Kudelić

PETAR POŽAR, Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti, Naklada Pavičić, Zagreb, 1996., 424 str.

Knjiga hrvatskog publicista Petra Požara *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, objavljena u Zagrebu 1996. godine, djelo je koje će privući pozornost javnosti zbog činjenice da je posvećena manje poznatoj problematici hrvatske povijesti – utemeljenju i trogodišnjem djelovanju Hrvatske pravoslavne crkve. Budući da se o navedenoj temi u vrijeme postojanja jugoslavenske države pisalo dosta jednostrano, a podaci hrvatske emigracije o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi nisu bili dostupni široj javnosti, pojava Požarevog djela ublažit će nedostatak stručnih studija o kratkotrajnom djelovanju Hrvatske pravoslavne crkve. Sam je autor napomenuo da njegovo djelo nije ni sustavno iznesena povijest Hrvatske pravoslavne crkve, niti znanstveni rad o toj temi, nego ga je nazvao dokumentarnom publicistikom u kojoj su iskorišteni dostupni izvori i dosad objavljena literatura kako bi šira javnost dobila uvid u tu manje poznatu problematiku hrvatske povijesti.

Problematici utemeljenja i djelovanja Hrvatske pravoslavne crkve u vremenu od 1942. do 1945. godine Požar je prišao polazeći od činjenice da na području Hrvatske sve do vremena Nezavisne Države Hrvatske nije postojala organizirana Hrvatska pravoslavna crkva, nego da su pravoslavni kršćani koji su se od XVI. do XVIII. stoljeća naseljavali u Hrvatsku pripadali crkvenoj jurisdikciji Srpske pravoslavne crkve koja nije imala sjedište u Hrvatskoj. U skladu s tom činjenicom autor je u predgovoru knjige postavio pitanje zašto nije postojala organizirana Hrvatska pravoslavna crkva već u ranijim stoljećima, koja bi jurisdikcijski obuhvaćala sve pravoslavne kršćane nastanjene u Hrvatskoj i koja bi, sukladno primjerima drugih država u kojima postoje pravoslavne crkve te se nazivaju imenima dotičnih država, imala ime Hrvatska pravoslavna crkva? Odgovor je Požar našao u velikosrpskoj politici Srpske pravoslavne crkve, koja je pravoslavne kršćane, državljane drugih država, smatrala Srbima i nastojala stvoriti snažnu srpsku državu koja bi obuhvaćala sva područja drugih država gdje su živjeli pravoslavni kršćani koje je Srpska pravoslavna crkva držala Srbima, te u protuhrvatskoj politici bečkog dvora i Pešte, koji su onemogućili stvaranje Hrvatske pravoslavne crkve. Nastanak centralističke jugoslavenske države 1918. godine je, po autorovom mišljenju, značilo još veće jačanje pravoslavnog utjecaja političkim djelovanjem Srpske pravoslavne crkve, pa je tek proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske bilo moguće govoriti o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi koja bi obuhvaćala pravoslavne kršćane u granicama hrvatske države. Ujedno je napomenuo da bi, iako je zbog složenih političkih okolnosti drugog svjetskog rata Hrvatska pravoslavna crkva nestala 1945. godine, danas bilo potrebno razmišljati o njenoj obnovi, kako bi hrvatska država imala crkvenu organizaciju pravoslavni kršćana koja bi uvažavala državnu suverenost Hrvatske, kao što je to uobičajeno u drugim državama, čime bi se potvrdilo ustaljeno pravilo da su kod

pravoslavni crkva granice crkvene jurisdikcije ujedno i državne granice. To pravilo nije uvažavala Srpska pravoslavna crkva, istaknuo je Požar, izražavajući nadu da bi se ekspanzionistička politika Srpske pravoslavne crkve mogla ublažiti ako bi se utemeljile samostalne pravoslavne crkve u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini.

Polazeći od spomenutih pretpostavki, Petar Požar je djelo o trogodišnjem postojanju Hrvatske pravoslavne crkve započeo poglavljima u kojima je čitateljstvo dobilo osnovne obavijesti o samom pojmu pravoslavlja, povijesnom razvoju pravoslavnih crkava kao i suparništvu Carigrada i Rima, a posebno je poglavlje posvetio povijesti Srpske pravoslavne crkve od njena osnivanja pa do izbijanja drugog svjetskog rata. U tom je poglavlju obradio problem organiziranja Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj od dolaska Arsenija III. Crnojevića na teritorij Habsburške monarhije do proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, a povijest širenja pravoslavlja u Hrvatskoj dopunio je tekstom Savića Markovića Štedimlije o tom pitanju objavljenom u Pravoslavnom kalendaru Hrvatske pravoslavne crkve za 1944. godinu.

U vezi s problematikom same Hrvatske pravoslavne crkve, autor je ukratko iznio već poznate činjenice o postupcima vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema srpskom pučanstvu i upozorio na nerealan velik broj stradalih Srba koji iznose srpski povjesničari i na njihovu tezu da je Katolička crkva u Hrvata uz pomoć Vatikana provodila službeno protusrpsku politiku ustaških vlasti. Požar je napomenuo da se ideja o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi javila već kod Eugena Kvaternika, a iznio ju je i Nikola Bjelovučić u knjizi *Trijalizam i hrvatska država* objavljenoj 1911. godine. Što se pak tiče problematike stvaranja Hrvatske pravoslavne crkve, primijetio je da razni autori različito objašnjavaju razloge koji su potaknuli poglavnik Antu Pavelića na taj korak. Među srpskim povjesničarima postojala su dva mišljenja: prema jednom, Hrvatska je pravoslavna crkva stvorena pod pritiskom Berlina, koji se zgražao zbog ustaških postupaka prema Srbima, dok je prema drugom mišljenju stvaranje Hrvatske pravoslavne crkve predstavljalo samo zavaravanje Srba i Nijemaca, a ujedno značilo neuspjeh politike uništenja srpskog naroda. Utemeljenjem je nove crkve trebalo prekinuti vezu pravoslavnog pučanstva Nezavisne Države Hrvatske sa Srpskom pravoslavnom crkvom u Srbiji i olakšati provedbu ideje o Hrvatima pravoslavne vjere. Spomenute teze srpskih povjesničara Požar je ilustrirao opširniji citatima iz njihovih djela, a iznio je i stavove hrvatskih dužnosnika o tom pitanju. Iz citiranih djela koja se tiču mišljenja hrvatskih dužnosnika iz vremena Nezavisne Države Hrvatske, a koje je koristio Petar Požar, vidljivo je da su vlasti Nezavisne Države Hrvatske osnivanjem Hrvatske pravoslavne crkve nastojale spriječiti utjecaj srbijanskih političkih krugova na pravoslavno pučanstvo u Hrvatskoj preko Srpske pravoslavne crkve te ublažiti negativne posljedice ranije politike prema srpskom pučanstvu. Požar je ukazao na Pavelićeve stavove da u Hrvatskoj može djelovati samo internacionalna crkvena organizacija, a ne crkvena organizacija koja ovisi o državnoj vlasti, što je bio slučaj sa Srpskom pravoslavnom crkvom, ovisnom o državnoj vlasti Srbije, te da stoga u Hrvatskoj postojati samo Hrvatska pravoslavna crkva koja bi jurisdiksijski obuhvaćala hrvatsko državno područje, a istodobno uživala duhovnu samostalnost.

Osim što je naveo mišljenja dužnosnika Nezavisne Države Hrvatske o razlozima osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve, autor je iznio i stavove Srbina Miloša Obrkneževića, koji je sudjelovao u osnivanju Hrvatske pravoslavne crkve i u izradi njena Ustava, te razgovarao o tom problemu i s poglavnikom dr. Antom Pavelićem i s vrhom Srpske pravoslavne crkve. Obrknežević je odbijao ideju da je Hrvatska pravoslavna crkva bila instrument politike ustaških vlasti, nego je tom pitanju prilazio isključivo kao pitanju vjerske naravi. Zbog takvih su ga stavova srpski povjesničari proglasili njemačkim špijunom, iako je Obrknežević u svom djelu o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi, objavljenom 1979. godine, iznio podatke koji govore da su o tom pitanju vođeni razgovori s Carigradskom patrijaršijom, Bugatskom, Rumunjskom i Grčkom pravoslavnom crkvom, a i sam

je patrijarh Srpske pravoslavne crkve Gavriilo Dožić, koji je bio u internaciji, bio suglasan s izborom metropolita Germana za prvog poglavara Hrvatske pravoslavne crkve, uz uvjet da German ne nosi naslov patrijarha, čemu je udovoljeno.

Različiti su stavovi srpskih i drugih povjesničara koji su se bavili ovom temom primijetljivi i kod pitanja uređenja Ustava Hrvatske pravoslavne crkve, njena trogodišnjeg djelovanja kao i odnosa drugih autokefalnih crkvi prema Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi. Dok su srpski povjesničari, a i neki hrvatski, u Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi vidjeli instrument ustaške politike kojim je trebalo asimilirati srpsko pučanstvo u Hrvatskoj, pa čak i pokatoličiti čitavi Balkan, autor je knjige ukazao na stavove već spomenutog Miloša Obrkneževića, koji je tvrdio da je Ustav Hrvatske pravoslavne crkve napisan u skladu s kanonskim i legitimnim načelima, te da je poglavnik Ante Pavelić u tijeku izrade Ustava bio zainteresiran samo za čistoću jezika, dok je uzor Ustavu Hrvatske pravoslavne crkve bio Ustav Srpske pravoslavne crkve.

Požar je kao najobjektivniju ocjenu o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi prihvatio Obrkneževićovo mišljenje da je osnivanje Hrvatske pravoslavne crkve bilo pozitivno, jer je došlo do otpuštanja zatvorenih pravoslavaca iz zatvora, otvorene su pravoslavne crkve, a nije više bilo ni prelazaka na katoličanstvo. Osnivani su i domobranski radni pukovi koje su činili pravoslavni Srbi i Hrvati, što srpska historiografija obavezno prešućuje. Time su, po Obrkneževićevom mišljenju, stvoreni temelji za poboljšavanje hrvatsko – srpskih odnosa.

Požar je ukazao i na nastojanja metropolita Germogena da dobije priznanje Hrvatske pravoslavne crkve od drugih autokefalnih crkava, čemu se odazvala samo Rumunjska pravoslavna crkva, koja je priznala Hrvatsku pravoslavnu crkvu u ljeto 1944. godine. Kontakti su uspostavljeni i s Bugarskom i s Ruskom pravoslavnom crkvom, kao i s Carigradskom patrijaršijom, no s obzirom na nedovoljnu istraženost arhivske građe teško je zaključiti do kojeg su stupnja ti odnosi razvijeni, napomenuo je Požar. Srpska je pravoslavna crkva reagirala negativno, a poduzela je i međunarodne korake uputivši Memorandum Ministarstvu vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država protiv utemeljenja Hrvatske pravoslavne crkve, u kojem je istaknula da njeno osnivanje znači raskid jedinstva srpskog naroda, prisilno pokrštavanje Srba i stvaranje prividnog dokaza o toleranciji i slobodi vjeroispovijesti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Uz navedena pitanja oko djelovanja Hrvatske pravoslavne crkve, Petar Požar je u zasebnim poglavljima knjige prikazao život i djelovanje metropolita Germana te episkopa Hrvatske pravoslavne crkve Spiridona Miške, a osvrnuo se i na kratkotrajnu nakladničku djelatnost Hrvatske pravoslavne crkve.

Što se tiče prestanka djelovanja Hrvatske pravoslavne crkve, autor je ukazao na činjenicu da je poslije dolaska partizana u Zagreb uhićen najveći broj svećenika zajedno s metropolitom Germogenom i episkopom Miškom, kojima je suđeno već krajem lipnja 1945. godine. Uz metropolita Germogena i njegovo svećenstvo, suđeno je i evangeličkom biskupu Filipu Poppu te nekim istaknutijim djelatnicima Ustaškog pokreta i Katoličke crkve, a sve ih je tužilaštvo Vojnog suda Komande grada Zagreba teretilo za raspirivanje vjerske i rasne mržnje i suradnju s okupatorom. Posebnost optužnice protiv predstavnika i članova Hrvatske pravoslavne crkve bila je optužba za razbijanje jedinstva srpskog naroda i povredu zadane vjernosti Srpskoj pravoslavnoj crkvi, čime je, prema Požaru, Vojni sud kao državni organ prekršio svoje ovlasti, jer je pažnju posvetio prekršajima koji su spadali u područje kanonskog prava i unutarnjih crkvenih regulativa za koje je nadležan crkveni, a ne državni sud. Vojni se sud tim pretvorio u organ nadležan suditi o međusobnim odnosima različitih Pravoslavnih crkava. Optužnica protiv svećenstva Hrvatske pravoslavne crkve jasno je, po Požaru, pokazala savezništvo komunističkih vlasti i Srpske pravoslavne crkve, koje je korijen imalo u ratnim događajima iz 1944. godine, kad su partizanske snage nastojale prodrijeti u Srbiju i poraziti četnike Draže Mihajlovića, kojeg je podržavala Srpska pravoslavna crkva. Svjesni činjenice da će se u Srbiji tek morati izboriti za vlast, u čemu bi im saveznici mogli biti

pravoslavni svećenici, komunisti su, zaključio je Požar, odlučili ukloniti Hrvatsku pravoslavnu crkvu kao moguću prepreku politici poistovjećivanja pravoslavlja sa srpstvom, koju je zagovarala Srpska pravoslavna crkva.

U zadnjem poglavlju knjige, posvećenom suvremenim inicijativama za obnavljanje Hrvatske pravoslavne crkve, autor je zaključio da je s tim u vezi potrebno izbjeći poistovjećivanje vjerske s nacionalnom pripadnošću, da vjernicima pripada pravo slobodnog odlučivanja kojoj će crkvenoj organizaciji pripasti, ali da isto tako ne treba moguću obnovu Hrvatske pravoslavne crkve u neovisnoj Republici Hrvatskoj gledati isključivo kao oblik »genocidne« hrvatske politike, što neprestano ističe Srpska pravoslavna crkva.

Osvrnemo li se na kraju ovog prikaza na djelo Petra Požara o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi, možemo, poput samog autora, zaključiti da ono spada u publicističke, a nikako u znanstvene radove o toj problematici. Koristeći znanstvene i publicističke radove o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi Petar Požar dao je dobar uvid u otvorena pitanja vezana uz tu problematiku, iako će čitatelj zainteresiran za nju, uslijed korištenja velikog broja citata iz radova mnogobrojnih autora o toj temi, morati uložiti veći napor da bi izvukao sažete zaključke o problematici nastanka i djelovanja Hrvatske pravoslavne crkve. S obzirom na to da osim Požareva djela dosad nije u Hrvatskoj objavljeno neko djelo u kojem bi dotična problematika bila znanstveno obrađena, Požareva bi knjiga morala biti poticaj objavljivanju monografije o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi napisanoj po strogo znanstvenim kriterijima.

Zlatko Kudelić

NADA KISIĆ-KOLANOVIĆ, Andrija Hebrang. Iluzije i otrežnjenja, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1996., 244 str.

U našoj historiografiji se danas, nakon određene vremenske udaljenosti, počinju javljati raščlambe osoba koje su svojim životom i djelom obilježile komunistički sustav. Dokaz za to je knjiga Nade Kisić-Kolanović *Andrija Hebrang. Iluzije i otrežnjenja*, objelodanjena u nakladi Instituta za suvremenu povijest.

Nada Kisić-Kolanović, znanstveni suradnik u Institutu za suvremenu povijest u Zagrebu, više od dvadeset godina istražuje pravne aspekte povijesti drugoga svjetskog rata i poraća, a u ovoj knjizi nastoji proširiti naše znanje o životu i radu Andrije Hebranga u desetljećima u kojima su oblikovani komunistički pokret i jugoslavenska država. Ona se u knjizi oslanja na arhivsku građu koja je danas o Hebrangu dostupna, jer se arhivi u Moskvi i Beogradu tek otvaraju.

U knjizi se kronološki prati politika jednog od najprijeponijih članova Komunističke partije, Andrije Hebranga, čiji je politički put išao od zanosa za komunizam i jugoslavensku federaciju do iskušenja i uzmaca pred vlastitom tvorevinom. Tako je i knjiga podijeljena u četiri dijela: *Komunist (1919.-1940.)*, *Rat (1941.-1945.)*, *Vlast (1945.-1949.)* i *Žrtva (1948.-1949.)*. Hebrangov životni put nipošto nije bio tako sjajan poput životnog puta velikih povijesnih ličnosti, ali gledan s današnje vremenske udaljenosti on ga otkriva kao čovjeka duboko uronjena u društvenu izgradnju i odgovorna prema politici.